

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра української мови

О. Г. Межов

ОСНОВИ ДЕРИВАЦІЙНОГО СИНТАКСИСУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

програма і навчально-методичні матеріали до курсу

Луцьк
Вежа-Друк
2020

УДК 811.161.2'367.332
М 43

*Рекомендовано до друку вченою радою
факультету філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 4 від 16 грудня 2019 р.)*

Рецензенти:

Навальна М. І., доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди;

Громик Ю. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

М 43 **Межов О. Г.** Основи дериваційного синтаксису української мови: програма і навчально-методичні матеріали до курсу. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 56 с.

Посібник містить короткий виклад базових положень дисципліни, питання для самостійної роботи та підсумкового контролю знань, список рекомендованої літератури, які сприятимуть осмисленню теоретичних аспектів курсу. Система практичних завдань для самопідготовки студентів і методичні рекомендації щодо їхнього виконання дадуть змогу студентам закріпити програмовий матеріал, допоможуть їм виробити й удосконалити вміння та навички, необхідні для фахової підготовки. Наведені вправи мають різноманітний характер: спостереження над мовними фактами, їхній аналіз, синтез, порівняння, трансформації різнорівневих синтаксичних конструкцій тощо. Видання слугуватиме у проведенні практичних занять, організації самостійної та індивідуальної роботи студентів.

Навчально-методичне видання призначене для підготовки бакалаврів спеціальностей 035 *Філологія* та 014 *Середня освіта* освітньої програми *Українська мова та література. Світова література*.

УДК 811.161.2'367.332

© Межов О. Г., 2020

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Основи дериваційного синтаксису української мови»

Таблиця 1

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	03 „Гуманітарні науки” 035 „Філологія” “Українська мова та література. Світова література “; 01 „Освіта” 014 “Середня освіта” “Українська мова та література. Світова література “; <i>бакалавр</i>	Вибіркова
Кількість годин/кредитів 120 год./ 4 кредити		Рік навчання четвертий
		Семестр восьмий
		Лекції 22 год.
		Практичні 20 год.
		Самостійна робота 70 год.
		Консультації 8 год.
ІНДЗ: немає		Форма контролю: залік

АНОТАЦІЯ КУРСУ

Дериваційний синтаксис – молода особлива галузь мовознавства, сформована на основі інтеграції двох наук – синтаксису і дериватології (словотвору), які студенти вивчали у попередніх семестрах. Центральним поняттям дериваційного синтаксису є поняття синтаксичної похідності, яку визначають як семантичний і формальний зв'язок базових синтаксичних одиниць (речення, рідше – словосполучення) та похідних (того самого або нижчого рангу) за тими ж критеріями, що й словотвірну похідність. Проте напрям дериваційного акту в синтаксисі зворотний щодо напрямку такого ж акту, наприклад, в афіксальному словотворі, внаслідок чого структура базової синтаксичної одиниці завжди складніша, ніж похідної, на відміну від слова. Об'єктом дериваційного синтаксису є відношення похідності між реченнями, словосполученнями і синтаксемами як синтаксичними одиницями різних рангів, а також відношення похідності (однорівневі) у межах кожної з них.

Навчальна дисципліна «Основи дериваційного синтаксису української мови» висвітлює основні теоретичні положення, які ґрунтуються на здобутках української та зарубіжної лінгвістичної науки; забезпечує глибоке оволодіння знаннями про явища синтаксичної деривації, розширюючи науковий лінгвістичний світогляд із синтаксису і словотвору української мови; дає змогу простежити взаємодію однорівневих та різнорівневих синтаксичних одиниць, встановити серед них базові та похідні; формує практичні навички дериваційно-синтаксичного аналізу словосполучень, простих і складних речень, синтаксем; виробляє уміння застосовувати на практиці явище синтаксичної синонімії, що сприяє збагаченню усного і писемного зв'язного мовлення майбутніх фахівців різнотипними синтаксичними конструкціями.

Пререквізити: «Вступ до мовознавства», «Морфеміка, словотвір, морфологія української мови», «Синтаксис української мови», «Проблемні питання морфології», «Сучасні лінгвістичні теорії».

Постреквізити: «Стилістика української мови», «Загальне мовознавство».

Мета навчальної дисципліни – формувати у студентів фахові мовні компетентності на основі теоретичних знань про синтаксичну і словотвірну систему української мови, умінь дериваційно-синтаксичного аналізу різнотипних синтаксичних одиниць та навичок доцільного використання багатства синтаксичної синонімії у мовленнєвих актах.

Завдання навчальної дисципліни:

- висвітлити місце і роль дериваційного синтаксису в системі лінгвістичних дисциплін;
- розкрити національну специфіку процесів синтаксичної деривації у граматичній системі української мови;
- ознайомити студентів з основними термінопоняттями курсу, новітніми підходами до трактування явищ синтаксичної деривації та транспозиції в українському й світовому мовознавстві;
- допомогти студентам засвоїти дериваційний потенціал простих і складних речень, словосполучень, мінімальних синтаксичних одиниць, закономірності їхньої похідності;
- виробити уміння аналізувати різноманітні дериваційні процеси на синтаксичному рівні;
- формувати культуру усного і писемного зв'язного мовлення майбутніх фахівців шляхом умілого використання синтаксичних синонімів;
- удосконалити навички самостійної навчальної діяльності, розвивати інтелектуальні й творчі здібності студентів.

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Результати навчання (компетентності) полягають у здатності студентів:

- усвідомлювати сутність, місце і роль, основні проблеми дериваційного синтаксису в системі лінгвістичних дисциплін; національну специфіку дериваційних процесів на синтаксичному рівні українській мові;
- розуміти основні термінопоняття курсу, особливості в підходах українських і зарубіжних граматистів до кваліфікації явища синтаксичної деривації, проблеми похідності в синтаксисі;

- розрізняти аспекти синтаксичної деривації, простежувати явища синтаксичної конденсації в дериваційних процесах, зокрема згортання речень у словосполучення чи синтаксеми;
- визначати дериваційні відношення в системі синтаксичних одиниць одного рангу;
- виявляти дериваційні зв'язки різнорангових синтаксичних одиниць;
- робити повний дериваційно-синтаксичний аналіз сурядних і підрядних словосполучень, простих і складних речень будь-якої структури, синтаксем; відображати їхню похідність схематично;
- аналізувати різнорівневі синтаксичні одиниці у тісній взаємодії з одиницями й категоріями інших мовних рівнів та характеризувати лінгвальні явища і процеси, що їх зумовлюють.
- правильно утворювати похідні синтаксичні одиниці від базових з урахуванням їхньої спільної семантики та специфіки формального вираження компонентів;
- вільно оперувати синтаксичною термінологією у професійній сфері, збирати, аналізувати, систематизувати та інтерпретувати мовні факти;
- доцільно використовувати синтаксичну синонімію у текстотворенні, збагачуючи усне і писемне зв'язне мовлення різнотипними синтаксичними конструкціями;
- вільно, гнучко й ефективно використовувати багатство синтаксичних конструкцій у різних жанрах, стилях і регістрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному) для розв'язання комунікативних завдань в усіх сферах життя;
- до надання консультацій фахівцям і здобувачам освіти з дотримання синтаксичних норм літературної мови та культури мовлення, зокрема щодо необхідності використання синтаксичних синонімів у мовленнєвій діяльності.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Основи дериваційного синтаксису української мови» складається з двох змістових модулів. Структура навчальної дисципліни для студентів *денної форми навчання* представлена в таблиці 2.

Таблиця 2.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				*Форма контролю/ Бали
		Лек.	Практ.	Сам. роб.	Конс.	
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1. Дериваційні відношення однорівневих синтаксичних одиниць						
Тема 1. Поняття синтаксичної деривації	9	2	-	6	1	ДС/ПР 4 бали
Тема 2. Відношення похідності між різними типами складних речень	12	2	2	8	-	БС/ВЗ 4 бали
Тема 3. Дериваційний потенціал складносурядних речень	13	2	2	8	1	ФО/ВЗ 4 бали
Тема 4. Складнопідрядне речення – базова структура для творення простих ускладнених речень	13	2	2	8	1	ІО/ВЗ 4 бали
Тема 5. Дериваційні відношення в системі простих речень	12	2	2	8	-	ДС/ВЗ 4 бали
Тема 6. Дериваційні параметри словосполучень	13	2	2	8	1	РМГ/ВЗ
Разом за змістовим модулем 1	72	12	10	46	4	24 бали
Змістовий модуль 2. Дериваційні відношення різнорівневих синтаксичних одиниць						
Тема 7. Згортання речень у словосполучення	15	2	4	8	1	БС/ВЗ 4 бали
Тема 8. Речення як базова одиниця для синтаксеми	11	2	2	6	1	ФО/ВЗ 4 бали
Тема 9. Специфіка базової структури предикатних синтаксем	11	2	2	6	1	ІО/ВЗ 4 бали
Тема 10. Вторинні предикатні синтаксеми – конденсати згорнутих речень	11	4	2	4	1	РМГ/ВЗ 4 бали
Разом за змістовим модулем 2	48	10	10	24	4	16 балів
Усього годин	120	22	20	70	8	40 балів
Види підсумкових робіт						Бал
Модульна контрольна робота 1						30 балів
Модульна контрольна робота 2						30 балів
Усього балів за 7-й семестр						100

*Форма контролю: ДС – дискусія, БС – бесіда, ФО – фронтальне опитування, ІО – індивідуальне опитування, ВЗ – виконання практичних завдань, вправ, РМГ – робота в малих групах; ПР – презентація.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Самостійна робота студентів охоплює вивчення теоретичних основ лекційного матеріалу, опрацювання рекомендованої літератури, а також виконання практичних завдань.

Ефективність самостійної роботи студента викладач виявляє на практичних заняттях, під час тематичного (модульного) контролю і відбиває в загальній оцінці за тему і змістовий модуль.

Таблиця 3.

№ з/п	Тема, зміст роботи	Кількість годин
1	<p>Тема 1. Поняття синтаксичної деривації</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дериваційний синтаксис як перспективний напрям функційної граматики. 2. Основні праці в галузі дериваційного синтаксису. 3. Два аспекти синтаксичної деривації. 4. Проблеми похідності в синтаксисі. 5. Особливості вивчення синтаксичної синонімії як результату синтаксичної деривації в шкільному курсі української мови. <p><i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	6
2	<p>Тема 2. Відношення похідності між різними типами складних речень</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Складносурядні речення як деривати складнопідрядних речень.	8

	<p>2. Дери́ваційні зв'язки складнопідрядних і безсполучникових складних речень.</p> <p>3. Відношення похідності між складносурядними і безсполучниковими конструкціями.</p> <p>4. Особливості вивчення синтаксичної синонімії різнотипних складних речень у шкільному курсі української мови.</p> <p><i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	
3	<p style="text-align: center;">Тема 3. Дери́ваційний потенціал складносурядних речень</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <p>1. Трансформація складносурядних речень у прості речення з детермінантним другорядним членом.</p> <p>2. Згортання складносурядного речення у просте речення з однорідними членами.</p> <p>3. Згортання складносурядного речення у просте речення з уточнювальними членами.</p> <p>4. Згортання складносурядного речення у просте речення з узагальнювальним словом.</p> <p>5. Згортання складносурядного речення у просте речення з подвійним присудком.</p> <p>6. Згортання складносурядного речення у просте речення з синкретичним другорядним членом.</p> <p>7. Особливості вивчення синтаксичної синонімії складносурядних речень із простими ускладненими конструкціями в шкільному курсі української мови.</p> <p><i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	8
4	<p style="text-align: center;">Тема 4. Складнопідрядне речення – базова структура для творення простих ускладнених речень</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p>	8

	<p>1. Трансформація складнопідрядних речень у прості речення з детермінантним другорядним членом.</p> <p>2. Трансформація складнопідрядних речень у прості речення з прислівними другорядними членами.</p> <p>3. Перетворення складнопідрядних речень з підрядною з'ясувальною частиною у конструкції з прямою мовою.</p> <p>4. Речення зі вставними словами і словосполученнями – трансформи модальності.</p> <p>5. Згортання складних речень у прості речення, ускладнені вокативною синтаксею.</p> <p>6. Особливості вивчення синтаксичної синонімії складнопідрядних речень із простими ускладненими конструкціями у шкільному курсі української мови.</p> <p><i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	
5	<p style="text-align: center;">Тема 5. Дериваційні відношення в системі простих речень</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <p>1. Сучасна функційна інтерпретація двоскладності / односкладності речень.</p> <p>2. Дериваційні відношення між двоскладними реченнями.</p> <p>3. Перетворення двоскладних речень у односкладні.</p> <p>4. Дериваційні зв'язки односкладних речень.</p> <p>5. Особливості вивчення синтаксичної синонімії різнотипних простих речень у шкільному курсі української мови.</p> <p><i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	8
6	<p style="text-align: center;">Тема 6. Дериваційні параметри словосполучень</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <p>1. Дериваційний потенціал словосполучень.</p>	8

	<p>2. Перетворення субстантивних власне-словосполучень у похідні субстантивні словосполучення.</p> <p>3. Перетворення дієслівних словосполучень у похідні субстантивні словосполучення.</p> <p>4. Перетворення прикметникових словосполучень у похідні субстантивні словосполучення.</p> <p>5. Особливості вивчення синтаксичної синонімії різнотипних словосполучень у шкільному курсі української мови.</p> <p><i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	
7	<p>Тема 7. Згортання речень у словосполучення</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <p>1. Проблема дериваційного зв'язку основних синтаксичних одиниць-конструкцій.</p> <p>2. Згортання речень у субстантивне невластне-словосполучення.</p> <p>3. Згортання речень у субстантивне словосполучення.</p> <p>4. Згортання речень у дієслівне невластне-словосполучення.</p> <p>5. Особливості вивчення синтаксичної синонімії словосполучень і речень у шкільному курсі української мови.</p> <p><i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	8
8	<p>Тема 8. Речення як базова одиниця для синтаксеми</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <p>1. Субстанційні суб'єктні синтаксеми.</p> <p>2. Субстанційні інструментальні синтаксеми.</p> <p>3. Субстанційні локативні синтаксеми.</p>	6

	<p>4. Субстанційні об'єктні синтаксеми. 5. Субстанційні квантитативні синтаксеми. 6. Складні субстанційні синтаксеми. 7. Особливості вивчення синтаксичної синонімії речень і словосполучень з іменниковими словоформами у шкільному курсі української мови. <i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	
9	<p style="text-align: center;">Тема 9. Специфіка базової структури предикатних синтаксем</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Предикатні синтаксеми дії. 2. Предикатні синтаксеми стану. 3. Предикатні синтаксеми локативності. 4. Предикатні синтаксеми темпоральності. 5. Квантитативні предикатні синтаксеми. 6. Особливості вивчення синтаксичної синонімії речень і словосполучень із дієслівними словоформами у шкільному курсі української мови. <i>Виконайте практичні завдання до теми.</i> 	6
10	<p style="text-align: center;">Тема 10. Вторинні предикатні синтаксеми як конденсати згорнених речень</p> <p><i>Самостійно опрацюйте інформацію з рекомендованих джерел (літератури, інтернет-ресурсів) і дайте відповіді на питання, вільно оперуючи спеціальною термінологією, категоріями, поняттями:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Причинові синтаксеми. 2. Темпоральні синтаксеми. 3. Умовні синтаксеми. 4. Цільові синтаксеми. 5. Допустові синтаксеми. 6. Порівняльні синтаксеми. 7. Синтаксеми виключення, включення і потиставлення. 8. Соціативно-просторові синтаксеми. 	4

	<p>9. Особливості вивчення синтаксичної синонімії підрядних і сурядних частин складного речення із членами простого речення у шкільному курсі української мови. <i>Виконайте практичні завдання до теми.</i></p>	
	<i>Разом</i>	70

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Під час виконання практичних завдань доцільно взяти до уваги методичні рекомендації до кожної теми з наведеними зразками деривації різнотипних синтаксичних одиниць.

Тема 1. Поняття синтаксичної деривації

Завдання: підготуйте презентацію до теми, опрацювавши лекційний матеріал і рекомендовані джерела (див. список літератури до курсу).

Тема 2. Відношення похідності між різними типами складних речень

Складносурядні речення із двобічними темпоральними відношеннями одночасності і різночасності, причиново-наслідковими та умовно-наслідковими відношеннями між предикативними частинами є дериватами відповідних *складнопідрядних речень*. У таких складносурядних реченнях засобами синтаксичного зв'язку сурядних частин є асемантичні єднальні сполучники, які формально лише вказують на сурядний зв'язок, але не виражають семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами. Ці семантико-синтаксичні відношення формує не семантичний різновид сполучника, як у типових складносурядних реченнях, а семантика, зокрема лексичне наповненням, сурядних частин. Такого виду складносурядні речення легко перетворити у синонімічні їм базові складнопідрядні з часовими, причиновими, умовними, наслідковими відношеннями, формально репрезентованими відповідними сполучниками підрядності. Трансформацію складносурядних речень у складнопідрядні здійснюємо за такими зразками:

Сліди розростуться в куці винограду, і грона обвиснуть наліті, важкі (П. Воронько) → Грона обвиснуть наліті, важкі, якщо сліди розростуться в куці винограду.

Слово полонило мене, і я став поборником, носієм, коли хочете — слугою (В. Сухомлинський) → Слово полонило мене, так що я став поборником, носієм, коли хочете – слугою.

Скоро прийде весна, і у поле знов покличуть мене журавлі (В. Сосюра) → Коли прийде весна, у поле знов покличуть мене журавлі.

Минуть роки, і нащадки наші славимуть героїзм нинішніх поколінь (В. Речмедін) → Коли минуть роки, нащадки наші славимуть героїзм нинішніх поколінь.

Вітер був потужний, і білий напнутий парус летів уперед з легкістю птиці... (О. Гончар) → Вітер був потужний, так що білий напнутий парус летів уперед з легкістю птиці.

В тебе на душі легко, і ти можеш гору зрушити з місця (Я. Стецюк) → Якщо в тебе на душі легко, то ти можеш гору зрушити з місця.

Задощило, і фільмування довелось припинити (О. Гончар) → Фільмування довелось припинити, бо задощило.

Пройшов дощ, і дерева заясніли під сонцем (У. Самчук) → Деревя заясніли під сонцем, бо пройшов дощ.

Зумійте жити – і будете живі (І. Франко) → Коли зумієте жити, будете живі.

Орач торкнеться до чепіг руками – і нива задзвонить темним сріблом скиб (І. Нехода) → Коли орач торкнеться до чепіг руками, нива задзвонить темним сріблом скиб.

У залі спалахнуло світло, і впала дивна тиша (Ю. Бездик) → Коли у залі спалахнуло світло, впала дивна тиша

Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало (Т. Шевченко) → Дмухнув вітер понад ставом, так що сліду не стало.

А сурма до бою покличе — і за край свій ми станем грудьми... (В. Сосюра) → Якщо сурма до бою покличе, то за край свій ми станем грудьми.

За рікою, над Івчанкою, рухливими вітами розпліталася хмара, і недалеко від землі усе її димчасто-бузкове галуззя пролилося дощем (М. Стельмах) → За рікою, над Івчанкою, рухливими вітами розпліталася хмара, так що недалеко від землі усе її димчасто-бузкове галуззя пролилося дощем.

Приснуло буйним дощем – і стало тепло перебувати (В. Свідзинський) → Стало тепло перебувати, тому що приснуло буйним дощем.

Вітер був потужний, і білий напнутий парус летів уперед з легкістю птиці... (О. Гончар) → Вітер був потужний, так що білий напнутий парус летів уперед з легкістю птиці.

Безсполучникові складні речення перебувають у дериваційних відношеннях із базовими *складнопідрядними*, виражаючи спільні семантичні відношення між предикативними частинами. Проте за перетворення безсполучникових складних речень у синонімічні складнопідрядні простежуємо певні модифікації цих відношень: двобічні причиново-наслідкові власне-семантичні відношення перетворюються в однобічні причинові або в однобічні наслідкові семантико-синтаксичні відношення, двобічні відношення відповідності-наслідку – в однобічні відношення відповідності, двобічні умовно-наслідкові – в однобічні умовні відношення, двочленні темпоральні – в однобічні темпоральні. Трансформації складнопідрядних речень у безсполучникові демонструють такі зразки:

Щось готить і клекоче, так що аж земля двигтить → Щось готить і клекоче – аж земля двигтить (М. Коцюбинський).

Якщо серед зими черешня розцвіла, то дивні на землі діла → Серед зими черешня розцвіла – дивні на землі діла (Д. Павличко).

Якщо вінок попливе за водою, то її володарці скоро усміхнеться щастя → Вінок попливе за водою – володарці скоро усміхнеться щастя (З газети).

Якщо ви вдало виберете працю, то щастя само вас знайде → Ви вдало виберете працю – щастя само вас знайде (К. Ушинський).

Коли вийшло тепле сонечко, люди зібралися до праці → Вийшло тепле сонечко – люди зібралися до праці.

Якщо раніше встанеш, то більше діла зробиш → Раніше встанеш – більше діла зробиш (Народна творчість).

Якщо ви хочете відкрити або зміцнити свої духовні корені, неодмінно відвідайте Акко і Назарет (З газети) → Хочете відкрити або зміцнити свої духовні корені – неодмінно відвідайте Акко і Назарет.

Складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною перебувають у відношеннях похідності з *безсполучниковими*. При цьому з'ясувальну підрядну частину з асемантичним сполучником *що* (*як*) замінює синонімічна безсполучникова частина складного речення, перед якою ставимо двокрапку, пор.:

З дороги видно було, як вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут (М. Коцюбинський) → З дороги було видно: вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут.

Раптом виявилось, що Павка великий винахідник-конструктор (О. Копиленко) → Раптом виявилось: Павка великий винахідник-конструктор.

Учені вважають, що шлях до свого дипломатичного визнання Київська Русь розпочала принаймні з VI ст. (З підручника) → Учені вважають: шлях до свого дипломатичного визнання Київська Русь розпочала принаймні з VI ст.

Даю голову на відруб, що з ними нічого не сталося (О. Гончар) → Даю голову на відруб: з ними нічого не сталося.

Найчастіше у *безсполучникові* складні речення трансформуються *складносурядні* речення з єднально-перелічувальними та зіставно-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями, пор.:

А в кузні готують чересла вчорашні повстанці, а в небі зоря озуває червоні сап'янці (Леся Українка) → В кузні готують чересла вчорашні повстанці, в небі зоря озуває червоні сап'янці.

Десь шумлять дощі осінні, і вітри лютують, а у нас на Україні літечко літує (О. Орач) → Десь шумлять дощі осінні, вітри лютують, у нас на Україні літечко літує.

Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ... (М. Стельмах) → Літа ніколи не повертаються до людини, людина завжди повертається до своїх літ.

Життя не має ціни, а воля дорожча за життя (Народна творчість) → Життя не має ціни, воля дорожча за життя.

Закінчиться перша зміна – і до мене прийде Ярина (Ю.Збанацький) → Закінчиться перша зміна – до мене прийде Ярина.

Пан гуляв у себе в замку, але у ярмі стогнали люди → Пан гуляв у себе в замку – у ярмі стогнали люди (Леся Українка).

Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожа корали (Д. Павличко) → Вдяг ясен-князь кирею золоту, дика рожа корали.

Малою стає планета, а людина велетнем стала (О. Гончар) → Малою стає планета — людина велетнем стала.

А ліси зеленіли напрочуд мирно, а села, пролітаючи, мигтіли привітно (О. Гончар) → Ліси зеленіли напрочуд мирно, села, пролітаючи, мигтіли привітно.

Мене недуга гне додолу, А я встаю і жду вітрів (О. Будний) → Мене недуга гне додолу, я встаю і жду вітрів.

Прокляті вітри роздулися, а море з лиха аж реве (І. Котляревський) → Прокляті вітри роздулися, море з лиха аж реве.

Як ось став вітер ущухати, і хвилі трохи уляглись (І. Котляревський) → Став вітер ущухати – хвилі трохи уляглись.

Жмуриться вікнами наша хатина, і шепче задумливий сад (А. Малишко) → Жмуриться вікнами наша хатина, шепче задумливий

А темна ніч узори сині пише, а гості веселяться, а чарки круг столу ходять, а Густав меткий нові до жартів прикладає жарти (М. Рильський) → Темна ніч узори сині пише, гості веселяться, чарки круг столу ходять, Густав меткий нові до жартів прикладає жарти.

Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибій (В. Сосюра) → Вдалині хиталися дерева, синів задуманий прибій.

На хвилину раптом стихли голоси і спинились тіні (Ю. Смолич) → На хвилину раптом стихли голоси, спинились тіні.

Лише гул од копит степом котився та хліба шелестіли (А. Головка) → Лише гул од копит степом котився, хліба шелестіли.

Хлопці і купалися, і дрімали, а сонце все ще високо стояло (В. Канівець) → Хлопці купалися, дрімали, сонце все ще високо стояло.

Дерева в садку вкрилися порохом, а новий ожеред соломи і зовсім затулив од двору садок (П. Панч) → Дерева в садку вкрилися порохом, новий ожеред соломи зовсім затулив од двору садок.

Тимчасом ми їдемо й їдемо, а сонце котиться й котиться і розганяє хмару (М. Коцюбинський) → Тимчасом ми їдемо й їдемо, сонце котиться й котиться, розганяє хмару.

Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови (М. Коцюбинський) → Очі в Остапа були заплющені, на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови.

Звичайно, всяка модель простіша оригіналу, але уявлення про нього дає досить повне (В. Собко) → Звичайно, всяка модель простіша оригіналу – уявлення про нього дає досить повне.

Нарешті запалили свічку, та вітер одразу ж її погасив (В. Канівець) → Нарешті запалили свічку – вітер одразу ж її погасив.

Зрідка у *безсполучникові* речення трансформуються *складносурядні* з розділовими відношеннями, проте лише в межах переліково-розділового значення, напр.:

Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський) → Осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, вітер бився в заламах провалля.

Чи то галич налетіла чорна, чи то гору турки обступили (Леся Українка) → Галич налетіла чорна, гору турки обступили.

Завдання 1. Встановіть синтаксичну похідність поданих складносурядних речень.

Вистачає придивитися до пейзажів – і все стає очевидним (Ю. Андрухович); *Пройдись понад валом – і почувєш шепоти жагучі...* (О. Гончар); *Хай нам Бог допоможе у всьому – І молитвою ми вознесем Нашу віру у волю над все...* (П. Мах); *Базарна зникне комашня – і буде воленька в подобі...* (П. Мах); *Першотравень прийшов – і розквітли ізнов дерева в весняному убранні* (Л. Первомайський); *Роби людям добро – і будеш щасливий; Дощ пройшов – і Київ зеленіє* (М. Рильський); *Любистком, зеленим ячменем рядки перев'ю найщиріші – і щастя загляне до мене, і стане у серці світліше* (С. Будний). *Неси до людей всі думки, почуття і слова, І серце твоє не згорить, не змовкне, не згасне* (М. Рильський). *Спитайте — і розкажуть старожили Про вік старий... недолю і пільму* (Т. Масенко). *Може, квіти зійдуть — і настане ще й для мене весела весна* (Леся Українка). *Скоро прийде весна, і у поле знов покличуть мене журавлі* (В. Сосюра). *А Прометей приніс вогню людині — й багато що змінилося у світі* (В. Бровченко).

Завдання 2. Встановіть синтаксичну похідність поданих безсполучникових складних речень.

Я знаю: кожній дитині потрібна ласкава увага батьків (В. Сухомлинський). *І досі сниться: вийшла з хати веселя, сміючись, мати* (Т. Шевченко). *Знаю: з попелу сходять квіти. Вірю: з каменю б'є джерело* (А. Малишко). *Мовили пращури: мудрість не в словах, а в діяннях* (Р. Іванченко). *Вам страшно – геть ідіть з дороги* (Леся Українка). *Удар тепер мороз – озимина пропаде* (Г. Тютюнник). *Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони!* (Б. Олійник). *Приїхали до лісу – зійшло сонце* (Г. Тютюнник). *Не треба заздрити Шекспіру: він жив у дуже темний час* (Л. Костенко); *Митцю не треба нагород: його судьба нагородила* (Л. Костенко); *Не жди сподіваної волі: вона заснула* (Т. Шевченко).

Завдання 3. Перетворіть, де це можливо, складносурядні речення у безсполучникові. Яка синтаксична конструкція є базовою, а яка похідною з погляду синтаксичної деривації? Чи змінюється за такої трансформації характер змістових відношень між предикативними частинами?

Малою стає планета, а людина велетнем стала (О. Гончар). *Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ...* (М. Стельмах). *В озерах купаються хмари, а ріки пливуть в берегах, мов потоки музики* (Л. Первомайський). *Будемо ж гідні себе й вчителів, а для цього — Будьмо собою!* (В. Коротич). *Співало все, сміялося, бриніло,— А я лежала хвора й самотна* (Леся Українка). *Прилинув вітер, і в тісній хатині Він про весняну волю заспівав, А з ним прилинули пісні пташині, І любий гай свій відгук з ним прислав* (Леся Українка). *Мене недуга гне додолу, А я встаю і жду вітрів* (О. Будний). *Я кличу, я жду, я вірю, А час все іде і йде, А осінь в далекий вирій Вже сірі ключі веде* (В. Соколов). *То комиш упаде в око, то дим тріпоче в повітрі* (М. Коцюбинський). *Шпаки – це імітатори веселі. То іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо намазане скрипить* (М. Рильський). *То мати гукає, то мати шепоче, Мене виряджаючи в дальню дорогу...* (П. Воронько). *Чи то війнув снігами небосхил, Чи то так сумно розкричалась галич* (Г. Світлична). *А чи мені рушнички давати, А чи мені іншого шукати* (Народна творчість). *То Катря усе хвалить, то Катря усе ганить...*(М. Вовчок). *Чи то настане нічка темна, Чи то веселий день шумить* (Л. Глібов). *Чи то зір підвів, чи серце чекати втомилось* (З журналу). *Ні, серйозно, се ви або жартуєте зі мною, або просто перевтома винна* (Леся Українка). *Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає* (М. Коцюбинський). *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини* (М. Стельмах).

Завдання 4. Випишіть із різностильових текстів складносурядні, складнопідрядні й безсполучникові складні речення. Доберіть до кожного з них синтаксичні синоніми.

Тема 3. Дериваційний потенціал складносурядних речень

Базове складносурядне речення можна трансформувати в синонімічне просте ускладнене речення з детермінантним другорядним членом, що виражає семантику виключення, протиставлення або включення. Це можуть продемонструвати такі зразки дериваційних перетворень:

На світі усе знайдеш, крім рідної матері (Народна творчість) ←
На світі усе знайдеш, але не знайдеш рідної матері.

Малий Чіпка нікого не любив, за винятком баби Оришки (П. Мирний) ← Малий Чіпка нікого не любив, але любив бабу Оришку.

На противагу своєму братові вона була спокійної вдачі (П. Колесник) ← Вона була спокійної вдачі, а брат не був.

Старий зараз ніякої роботи не визнає, окрім пасіки (М. Стельмах) ← Старий зараз ніякої роботи не визнає, але визнає пасіку.

Всі, за винятком Бойчука, здивовано дивилися на шкіпера (М. Трублаїні) ← Всі здивовано дивилися на шкіпера, але Бойчук не дивився.

Всі, крім поранених, піднялись і присунулись до нього (О. Довженко) ← Всі піднялись і присунулись до нього, але поранені не піднялись і не присунулись до нього.

На відміну від інших грецьких полісів-республік, Боспор був рабовласницькою монархією (Д. Степовик) ← Боспор був рабовласницькою монархією, а інші грецькі полюси-республік не були рабовласницькою монархією.

Внаслідок редукції спільних компонентів сурядних частин утворюється *детермінант із соціативно-просторовою семантикою у формі з+орудний відмінок*. Складносурядне речення трансформується у просте ускладнене, пор.:

Остап з Соломією сіли під вербою... (М. Коцюбинський) ←
Остап сів під вербою, і Соломія сіла під вербою.

Брат із сестрою прийшли до церкви ← Брат прийшов до церкви, і сестра прийшла до церкви.

Бабуся сидить з кошиком ← Бабуся сидить, і вона має кошик.

Згортання *складносурядного* речення в просте речення з *однорідними членами* супроводжується редукцією тотожних компонентів, яка зумовлює згортання другої і наступних сурядних

частин, напр.: *Навколо рясно цвіли яблуні, і навколо рясно цвіли груші, і навколо рясно цвіли вишні* → *Навколо рясно цвіли яблуні, груші та вишні.*

Схожі явища простежуємо під час перетворення складносурядного речення в просте речення з уточнювальними (опосередкованими) та узагальнювальними компонентами, пор.: *Там ще подекуди лежав сніг, і на пагорбах ще подекуди лежав сніг* → *Там, на пагорбах, ще подекуди лежав сніг. Подяка вам за все, і подяка вам за довір'я, і подяка вам за любов* → *Подяка вам за все: і за довір'я, й за любов* (П. Тичина).

Редукція підмета однієї з сурядних частин зумовлює утворення *подвійного присудка*, кожний компонент якого (дієслівний і прикметниковий) вступає в предикативний зв'язок з тим же підметом у простому реченні, пор.: *Тетяна повернулася, і Тетяна була сумною* → *Тетяна повернулася сумною*. Подвійні синтаксичні зв'язки простежуємо і в простих реченнях з так званими дуплексивами (*синкретичними* другорядними членами), утвореними за попередньою схемою, пор.: *Правоохоронці знайшли чоловіка, і чоловік був мертвим* → *Правоохоронці знайшли чоловіка мертвим*.

Завдання 1. У поданих простих ускладнених реченнях виділіть детермінанти зі значенням виключення, протиставлення/включення та із соціативно-просторовою семантикою. Встановіть їхні дериваційні відношення із складносурядними реченнями.

На фестиваль прибули всі, за винятком жонглерів; На фабрику приїхали усі, окрім технологів; Всі відпочивали, крім Тетяни; Всі танцювали, окрім Максима; На відміну від Миколи Олег займається машинобудуванням; На противагу Катерині Тетяна вивчає іспанську мову; Оксана на відміну від Ольги займається бізнесом; На противагу Анні Світлана займається живописом; Усі ввійшли у клас, зокрема й директор; Усі поїхали на змагання, зокрема й тренер; Сім'я працювала на городі, зокрема й дідусь; Мати із донькою прийшли на ринок; Подруга із сестрою прийшли на концерт; Оператор із режисером приїхали на зйомки; Хлопчик сидить з телефоном; Чоловік прийшов з квітами; Сестра вчить уроки в кімнаті; Жінка читає книгу у вагоні; Брат ремонтує велосипед у гаражі; Тато приїхав з подарунком.

Завдання 2. У поданих простих ускладнених конструкціях виділіть однорідні члени речення та узагальнювальні слова, а також уточнювальні компоненти. Встановіть їхні дериваційні відношення із складносурядними реченнями.

Лікарі, медсестри, інтерни взяли участь у конференції; На лекціях студенти пишуть, читають, слухають; Зима прийшла на городи, поля, сади; Все: і дім, і подвір'я – було сучасним; Все: і річки, і озера – було чудовим; Флора і фауна – це біологічні терміни; На уроках першокласники пишуть, рахують, малюють; Транспорт затримався через снігопад і ожеледицю; Завод виготовляє сівалки, культиватори, плуги; Обидва, Віталій і Микола, працювали на заводі; Попереду, на горизонті, височіла вежа; Перед складом з голосним [у] звук [о] лабіалізується, огублюється; Лінгвістика, або мовознавство, - це наука про мову.

Завдання 3. У поданих простих ускладнених конструкціях виділіть подвійні присудки та синкретичні другорядні члени речення. Встановіть їх дериваційні відношення із складносурядними реченнями.

Бабуся прийшла засмучена; Брат приїхав схвильований; Чоловік застав дружину сердитою; Мати побачила сина сумним; Директор запросив співробітника присісти; Командир наказав солдатам шикуватися; Брат зустрів сестру щасливою; Хлопчик прибіг радісний; Дівчина стояла задумана; Мати сиділа сумна; Дочка повернулася втомлена; Жінка лежала непритомна; Син побачив матір щасливою; Діти знайшли котеня сонним; Мати перев'язала синові руку; Чорнило бризнуло дівчині на сукню; Листя посипалось дідусеві у корзину.

Завдання 4. Побудуйте власні висловлювання на соціокультурну тематику, використовуючи однорідні члени речення й узагальнювальні слова, уточнювальні компоненти, детермінанти зі значенням виключення, протиставлення/включення та із соціативно-просторовою семантикою, подвійні присудки й синкретичні другорядні члени речення. Доберіть до них синонімічні складносурядні конструкції.

Тема 4. Складнопірядне речення – базова структура для творення простих ускладнених речень

Перетворення базових *складнопірядних* речень у похідні прості з *детермінантними* другорядними членами – найпоширеніший вид синтаксичної деривації. Трансформація пірядної частини складного речення в детермінант можлива за наявності причинових, умовних, цільових, допустових, порівняльних і темпоральних семантико-синтаксичних відношень між головною і пірядною частинами. Виразниками таких відношень у складнопірядному реченні є сполучники пірядності або сполучні слова, які у простому ускладненому реченні транспонуються у відповідні прийменники або дієприслівникові звороти, пор.:

Хлопчик не пішов на вулицю, тому що задощило → Хлопчик не пішов на вулицю через дощ.

Якщо літак затримається, то доведеться чекати ще годину → У разі затримки літака доведеться чекати ще годину.

Коли забув ти рідну мову, біднієш духом щодня (Д. Білоус) → Забувши рідну мову, ти біднієш духом щодня.

Косивши дядько на узліссі жито, об жовтий череп косу зазубив... (Є. Плужник) ← Коли дядько косив на узліссі жито, об жовтий череп косу зазубив.

Під'їхавши гості під браму, почали грюкати шаблею в цвяхи (П. Куліш) ← Коли під'їхали гості під браму, то почали грюкати шаблею в цвяхи.

Вони наважились покинути небезпечне місце, незважаючи на те що їм було трудно (М. Коцюбинський) → Вони наважились покинути небезпечне місце всупереч труднощам.

Чоловік дивиться, як вовк → Чоловік дивиться вовком (Народна творчість).

У Львові Федоров змушений був припинити друкування книг через брак коштів (З підручника) ← У Львові Федоров змушений був припинити друкування книг, тому що бракує коштів.

Пішла вночі до ворожки, щоб поворожити (Т. Шевченко) → Пішла вночі до ворожки для ворожіння.

Хоч була рання весна, але надворі було вже гаряче (І. Нечуй-Левицький) → Попри ранню весну надворі було вже гаряче.

Вона була для нього, наче сонце (Леся Українка) → Вона була для нього сонцем.

Внаслідок дериваційного перетворення підрядної *означальної* частини в *дієприкметниковий* зворот або одиничний дієприкметник (прикметник) формуються прості ускладнені речення з прислівними узгодженими, рідше – прилеглими другорядними членами, пор.:

Перед очима слалися поля, які буйно поросли бур'янами (Г. Тютюнник) → Перед очима слалися поля, буйно порослі бур'янами.

З-під землі, розмитої дощем, підіймався ледь відчутний, гіркуватий дух мокрої сажі й старої обпаленої цегли (Г. Тютюнник). ← З-під землі, яку розмило дощем, підіймався ледь відчутний, гіркуватий дух мокрої сажі й старої обпаленої цегли.

Дорога, яка простягалася ліворуч, була наглухо закрита дубовими завалами (О. Гончар) → Дорога ліворуч була наглухо закрита дубовими завалами.

На площу вискочив осідланий кінь, котрий був без вершника (А. Шиян) → На площу вискочив осідланий кінь без вершника.

Речення з *прямою мовою* розповідної, бажальної, спонукальної та питальної модальності є активними трансформами базових *складнопідрядних* речень з підрядною з'ясувальною частиною, що являють собою непряму мову як засіб передачі чужого мовлення, пор.:

«Голова трохи болить», – одказав парубок звичайно (М. Вовчок) ← Парубок одказав, що йому трохи болить голова.

Говорить Кармель до своєї неньки: «Хочу я нене, одружитися, хочу взяти за себе наймичку Марусю» (Марко Вовчок) ← Кармель сказав до своєї неньки, що він хоче одружитися, хоче взяти за себе наймичку Марусю.

Мати через пліт запитала сина, куди він зібрався (М. Стельмах) → Мати через пліт запитала сина: «Куди ти зібрався?».

Черниш наказав, щоб негайно розвантажити коней і відправити їх назад з двома бійцями (О. Гончар) → Черниш наказав: «Негайно розвантажіть коней і відправте їх назад з двома бійцями!».

Дід-провідник наказав, щоб усім залазити в комиші, склали свої клунки й бути наготові (М. Коцюбинський) → «Усі залазьте в комиші, складайте свої клунки й будьте наготові!», – наказав дід-провідник.

Вечорами літні статечні солдати тепер часто просили Шевченка: «Заспівай, братику! Дуже гарні твої пісні» (З. Тулуб) ← Вечорами

літні статечні солдати тепер часто просили Шевченка, щоб він заспівав, бо його пісні дуже гарні.

Професор спитав Марка, чи давно той плаває на “Колумбі” (М. Тублаїні) → Професор спитав Марка: «Давно ти плаваєш на “Колумбі”?».

Ходжієв припускав навіть таку думку, що хаджі накликав на Гаріфуліна страшне прокляття, заворожив його (О. Донченко) → Ходжієв припускав навіть таку думку: «Напевно, хаджі накликав на Гаріфуліна страшне прокляття, заворожив його».

Він подумав, що завтра йому треба виїжджати (Г. Тютюнник) → Він подумав: «Завтра мені треба виїжджати».

«До речі, ділити коней і волів необов'язково», – зауважив Кузнецов (А. Головка) ← Кузнецов зауважив, що ділити коней і волів необов'язково.

Васильку, гов! А йди сюди! – гукнув з подвір'я батько (М. Коцюбинський) ← Батько сказав, щоб Васильно прийшов сюди.

Мати благала Миколу: «Сину, не чіпай ти осавули!» (М. Старицький) ← Мати благала Миколу, щоб він не чіпав осавули.

Горлов запитав ад'ютанта: «Огнев є?» (О. Корнійчук) ← Горлов запитав ад'ютанта, чи є Огнев.

«Оце наша електростанція», – показав Іван Федорович (О. Донченко) ← Іван Федорович показав, де є їхня електростанція.

«Чи всі ви живі та здорові?» – гукнула Миша Пацюкові (Л. Глібов) ← Миша гукнула Пацюкові, чи всі живі та здорові.

У давнину говорили: «Якщо на хаті звив гніздо лелека, то в родині буде лад» ← У давнину говорили, якщо на хаті звив гніздо лелека, то в родині буде лад.

«Це ти, козачко, схарапудила мого коня?» – крикнув Єремія (І. Нечуй-Левицький) ← Єремемія спитав, чи це козачка схарапудила коня.

Сотник перший кинув на неї лопатою грудку землі і промовив: «Спіть, брати-товариші, спокійно!» (М. Старицький) ← Сотник промовив, що товариші можуть спати спокійно.

«І ти, Массіно, так віриш мені?» – запитала я (І. Франко) ← Я запитала, чи Массіно вірить мені.

«Ви вроджена артистка, – говорила я раз по раз, стискаючи щиро її руку» (О. Кобилянська) ← Я говорила їй, що вона вроджена артистка, стискаючи щиро її руку.

Особливістю похідних простих ускладнених речень зі *вставними* словами і словосполученнями є те, що вони, на відміну від попередніх різновидів прстих ускладнених речень, утворюються внаслідок конденсації (згортання) головної, а не підрядної, частини складного речення з підрядним *з'ясувальним*. Результатом такого згортання є дієслова або модальні прислівники, які виражають гіпотетичну, констатувальну, переповідну, оцінну та інші типи модальності, пор.:

Хлопець припустив, що більше ніколи не повернеться на чужину → Здається, хлопець більше ніколи не повернеться на чужину.

Люди кажуть, що дорога до пекла вимощена з добрих намірів. → Кажуть, дорога до пекла вимощена з добрих намірів.

На мою думку, ситуація набуває загрозливого характеру ← Я думаю, що ситуація набуває загрозливого характеру.

Учитель підсумував, що учні добре закінчили навчальний рік → Отже, учні добре закінчили навчальний рік.

Ви погодьтесь, що ця сукня дуже дорого коштує → Погодьтесь, ця сукня дуже дорого коштує.

Він думає, що людям бракує щастя → На його думку, людям бракує щастя.

Учні припустили, що завтра уроків не буде → Можливо, завтра уроків не буде.

Здавалося, десь угорі відкрилася глибока бездонна дірка і звідти без упину хлюпали бурхливі холодні потоки (О. Донченко) ← Їм здавалося, що десь угорі відкрилася глибока бездонна дірка і звідти без упину хлюпали бурхливі холодні потоки.

Прості ускладнені речення з *вокативною* синтаксею (звертанням) найчастіше є трансформами складнопідрядних *з'ясувальних* або простих речень із предикатами волевиявлення, пор.:

Брате, поспішай до школи ← Хтось наказав братові, щоб він поспішав до школи.

Олю, принеси мені книгу ← Я прошу Олю принести книгу.

Мамо, приготуй мені запіканку ← Дочка просить маму приготувати запіканку.

Олено Ігорівно, зачиніть, будь ласка, двері ← Колега просить Олену Ігорівну зачинити двері.

Завдання 1. Трансформуйте подані складнопідрядні конструкції у прості речення з детермінантним другорядним членом. Визначте семантичні і морфологічні варіанти детермінантів.

Учительку поважали, тому що вона справедлива; Дівчинка виборола перше місце, оскільки старалася; Учень нічого не чув, бо розмовляв; У зв'язку з тим що випали дощі, селяни припинили жнива; Якщо затримається автобус, то дітям доведеться іти пішки; Якщо директор від'їде, то заводом керуватиме головний інженер; Незважаючи на те що ворог перешкоджав, наші дивізії успішно провели військову операцію; Хоча факти свідчили про злочин, хлопець намагався виправдати себе; Делегація прибула до Києва, щоб обмінятися досвідом; Мати пішла до лісу, щоб назбирати грибів; Ворог, дарма що зазнав поразки, був агресивним; Незважаючи на те що поїзд затримався, пасажирів встигли на екскурсію; Хлопець влетів, наче вихор; Хмари насували, ніби хвилі; Чоловік дивиться, як вовк; Рибу забороняють ловити, коли вона розмножується; Коли на Русі існувало язичество, люди поклонялися багатьом богам; Коли Київською Руссю правив Ярослав Мудрий, значний розвиток мала культура; Коли діти навчаються в школі, вони опановують основами багатьох наук; Будівельники приступили до роботи на об'єкті, коли проклали дороги.

Завдання 2. Трансформуйте подані складнопідрядні конструкції у прості речення з прислівним другорядним членом. Визначте семантичні, морфологічні та формально-синтаксичні варіанти утворених прислівних поширювачів.

Птах, який був волелюбний, нудьгував у клітці; Дитина, яка вихована, добре себе поводить; Діти їли кашу, яку зварили на молоці; На столі лежав перстень, який виготовили із золота; Хлопець, який був високий, стрункий, вродливий, подобався ровесницям; Берези, які були високі, тонкі, гнулися до землі; Кияни розглядали картини, які намалювали учні художніх шкіл; Дерева, які посадили випускники біля школи, навесні забрунькували; На столі лежав хліб, який випекли у печі; Вона (дівчина), яку оточили друзі, читала вірші; До кабінету зайшов Петренко, який є лікарем; До залу увійшли чоловіки, які є (працюють) регулювальниками; Шипшина, яку називають свербивусом, – це полівітаміни; Люди прагнуть до найвищої мети, яку називають ідеалом; Студенти повідомили, що вони виконали завдання; Ми чули, що співали пташки; Люди помітили, що

наближається гроза; Директор наказав, щоб прибрали приміщення; Лікар дозволив, щоб хворий гуляв на повітрі.

Завдання 3. Перетворіть складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною у синонімічні конструкції з прямою мовою. Розставте розділові знаки. Які структурні зміни при цьому відбулися?

Лікар сказав, що завтра розпочинається профогляд робітників; Голова мовив, що жнива для селянина – гаряча пора; Директор повідомив, що завод переходить на нове виробництво; Учитель побажав, щоб і надалі міцніла шкільна дружба; На прощання дідусь побажав, щоб росли здоровими і розумними; Мати побажала дітям, щоб не забували своїх батьків; Батько попросив гостей, щоб заспівали пісню "Два кольори"; Прораб наказав, щоб негайно очистили дороги біля будови; Командир нагадів, щоб ми поспішали; Чоловік спитав дружину, коли вона повернеться з відрядження; Колега спитав мене, де я відпочиватиму; Бабуся спитала внука, чому він повернувся пізно; Фізорг спитав, хто поїде на змагання; Ігор спитав друзів, куди вони вирушають у похід; Приятель спитав мене, чи піду я у спортзал; Мати перепитала дочку, невже вона танцює; Брат спитав мене, хіба я працюю над дисертацією.

Завдання 4. Перетворіть складнопідрядні речень з підрядною з'ясувальною частиною у синонімічні конструкції зі вставними компонентами. Визначте їхні модальні значення та морфологічні варіанти.

Агроном припустив, що в цьому році жнива розпочнуться раніше; Керівник підтвердив, що аспірант напише дисертацію; Я думаю, що добродійний концерт схвилював усіх присутніх; Мати зізналась, що їй не подобаються доньчині захоплення; Лікар наголосив, що допомоги потребують старі люди; Учителі припускали, що на свято до школи завітають шефи; Дочка припустила, що в неділю вся сім'я поїде до міста; Ігор припустив, що Микола завітав до друзів; Вихователька сказала, що учні молодших класів потребують допомоги батьків; Староста підтвердив, що група працювала в ботанічному саду; Хірург констатував, що операція пройшла успішно; Приятель зізнався, що на виставці мало оригінальних картин; Люди кажуть, що в нероби завжди неврожай; Ромен Ролан говорив, що лицемір - завжди раб; Він думає (вважає), що людям не вистачає відкритості; Я думаю, що екскурсію потрібно

відкласти Я жалію, що в дорозі трапилось лихо; Я дивуюсь, що тепер окремі батьки не привчають своїх дітей до праці; Інженер зауважив, що цю пропозицію раніше висував директор заводу; Ви уявіть собі, що цей хороши юнак з "важких дітей"; Ви погодьтесь, що ці плани нездійсненні; Ти зрозумій, що далі так господарювати не можна; Директор підсумував, що бригада впоралася з планом раніше строку.

Завдання 5. Напишіть твір-роздум на тему «Матеріальні й духовні скарби нашого народу», використовуючи прості речення з детермінантним і прислівним другорядним членом, конструкції з прямою мовою, зі вставними компонентами. Правильно проведіть їхню синонімічну заміну складнопідрядними конструкціями різних семантичних типів.

Тема 5. Дериваційні відношення в системі простих речень

У системі двоскладних речень можемо простежити дериваційні відношення активних і пасивних двоскладних конструкцій, напр.:

Музикант виконав композицію → Композиція була виконана музикантом → Композиція виконана.

Кондитери виготовили дієтичні цукерки → Дієтичні цукерки були виготовлені кондитерами → Цукерки виготовлені.

Діти будуть ліпити сніговика → Сніговик буде зліплений дітьми → Сніговик буде зліплений.

Дівчата запускали вінки на воду → Вінки були запуснені дівчатами → Вінки запуснені.

Виноград обвив стовбур черешні → Стовбур був обвитий виноградом → Стовбур обвитий.

Пташка звил гніздо на дереві → Гніздо було звите пташкою на дереві → Гніздо було звите.

Авіаконструктор створив новий проєкт → Новий проєкт був створений авіаконструктором → Новий проєкт був створений.

Як бачимо, за таких трансформацій дериваційний процес завершують двокомпонентні пасивні конструкції без орудного суб'єкта, які акцентують на результативності дії. Їх можна

перетворити на синонімічні односкладні безособові речення з предикативами на *-но*, *-то*, пор.: *Новий проєкт створено*.

Трансформація двоскладних речень в односкладні відбувається за такими зразками:

Я пісень не співав (Леся Українка) → Мені не співалося пісень.

Сумує та й сумує козак (П. Куліш) → Козакові сумно.

Дарина Михайлівна радіє (М. Зарудний) → Дарині Михайлівні радісно.

Дітвора раділа весні, теплу і звільненню від хатнього ув'язнення (О. Довженко) → Дітворі радісно...

Хлопець пише склади (Г. Квітка-Основ'яненко) → Хлопцеві необхідно писати склади.

Човен буде зроблений просто і вигідно (Ю.Смолич) → Човен зроблять просто і вигідно.

Люди говорили про книжки, про право кожного (П. Мирний) → Говорилось про книжки, про право кожного.

Монастир буде збудований (Л. Костенко) → Монастир буде збудовано.

Дитина не спить → Дитині не спиться.

Хлопець не сміється → Хлопцеві не смішно.

Жінка не читає → Жінці не читається.

Викладач не вірив → Викладачеві не вірилось.

Студент не думає → Студентові не думається.

Дівчинка сумна → Дівчинці сумно.

Люди працюють → Людям необхідно працювати.

Майстер користується інструкцією → Майстрові доцільно користуватися інструкцією.

Як демонструють наведені вище приклади, дієслівні, прикметникові (дієприкметникові) двоскладні речення перебувають у дериваційних зв'язках із синонімічними односкладними різної будови, головний член яких виражений безособовими дієсловами, предикативними прислівниками, поєднанням інфінітива і модального прислівника, предикативом на *-но*, *-то*.

Дериваційні відношення в системі односкладних речень не такі різноманітні: це переважно перетворення неозначено-особових конструкцій в безособові з предикативами на *-но*, *-то*, пор.:

Парк посадять → Парк буде посаджено.

Крамницю викупили → Крамницю викуплено.

У статистиці покажуть відвідуваність учнів → У статистиці буде показано відвідуваність учнів.

На науковій конференції презентували цікаві проєкти → На конференції презентовано цікаві проєкти.

Ноутбук відремонтували → Нотбук відремонтовано.

Завдання 1. Порівняйте подані прості речення, визначте їхні структурно-семантичні типи. Чи перебувають вони у дериваційних відношеннях? Встановіть базову і похідну конструкцію.

Мчимо до фінішу і Ми мчимо до фінішу; Люблю літо і Я люблю літо. Чужим добром не забагатієш і Чужим добром ніхто не забагатіє; Не нагнувшись, гриба не знайдеш і Не нагнувшись, ніхто (кожен) гриба не знайде; Копають буряки і Хтось копає буряки; Просили води і Хтось просив води; Клас поремонтований батьками і Батьки поремонтували клас; Твори будуть перевірені вчителькою і Вчителька буде перевіряти твори; Монографія написана ученим і Учений написав монографію.

Завдання 2. Простежте, які структурно-семантичні зміни відбуваються за трансформації двоскладних речень у синонімічні односкладні.

Дівчина не працює → Дівчині не працюється; Хлопець не сидить → Хлопцеві не сидиться; Хворий не лежав → Хворому не лежалося; Чоловік не вірив → Чоловікові не вірилось; Дитина весела → Дитині весело; Батько був сумний → Батькові було сумно; Мати буде спокійною → Матері буде спокійно; Дитині весело ← Дитина веселиться ← Дитина весела; Батькові було сумно ← Батько сумував ← Батько був сумний; Школяр радий → Школяр радіє → Школяреві радісно і Школяр замерз → Школяреві холодно; Чоловік косить → Чоловікові потрібно косити; Школярі читають → Школярам необхідно читати; Спортсмен біжить → Спортсменові треба бігти; Жінка поспішає → Жінці слід поспішати; Студентка користується словником → Студентці бажано користуватися словником; Село відроджене молоддю → Село відроджене → Село відродили; Завод буде збудований робітниками → Завод буде збудований → Завод збудують; Село відроджене → Село відродили → Село відроджено; Завод буде збудований → Завод збудують → Завод буде збудовано.

Завдання 3. Визначте структурно-семантичні типи поданих конструкцій. Чи перебувають вони у дериваційних відношеннях? Порівняйте способи вираження у них предикатів.

На мітингу говорили про кризу в економіці → На мітингу говорилось про кризу в економіці; У зведенні про погоду повідомляли про дощі → У зведенні про погоду повідомлялось про дощі; На зборах обрали директора → На зборах обрано директора: У кінці року підбили підсумки змагання → У кінці року підбито підсумки змагання; Висунули кількох кандидатів у депутати → Висунено кількох кандидатів у депутати; На засіданні визначають плани роботи → На засіданні буде визначено плани роботи.

Завдання 4. Напишіть твір-розповідь з елементами роздуму «Основні віхи нашої історії», урізноманітнюючи текст використанням різнотипних простих речень. Доберіть до односкладних конструкцій синонімічні односкладні або двоскладні. Поясніть доцільність і нормативність уживання пасивних конструкцій, проведіть їхню синонімічну заміну на активні.

Тема 6. Дериваційні параметри словосполучень

Дієслівні словосполучення вступають у дериваційні зв'язки з похідними іменниковими, що демонструють такі зразки: *читати книгу → читання книги; купувати одяг → купівля одягу; обрізати гілки → обрізання гілок; шити одяг → шиття одягу.*

Для здійснення трансформаційних перетворень словосполучень доцільно їх виділити з речення і поставити у початковій формі, напр.:

Прости, коли задаю клопоту (Леся Українка).

Завдавати клопоту → завдавання клопоту.

Йосип заходився хату із очерету будувати, щоб хоч укритися вночі (Т. Шевченко).

Будувати хату → будування хати.

У більшості районів картоплю садять у квітні (З газети).

Садити картоплю → садіння картоплі.

Хай твориться легенда, хай підноситься пісня (Ю. Яновський).

Творити легенду → творення легенди.

Знов *одчув* у собі... *певність* і *радість* (А. Головка).

Відчувати радість → відчуття радості.

Староруське письмо дуже обмежено *відобразило* сучасну йому *живу мову* (З підручника).

Відобразити мову → відображення мови.

Дериваційні зв'язки *іменникових* словосполучень демонструють такі зразки:

Синє море → синь моря.

Творча дитина → творчість дитини.

Рукавиці дитини → дитячі рукавиці.

Гавкіт собаки → собачий гавкіт.

Емоційна дівчина → емоційність дівчини.

Святковий день → святковість дня.

Сукня дівчини → дівоча сукня.

Безтурботний юнак → безтурботність юнака → юнача безтурботність.

За таких перетворень змінюється характер синтаксичного зв'язку між головним і залежним словом та морфологічні засоби їх вираження, проте словосполучення залишаються синонімічними.

Рідше в *іменникові* словосполучення трансформуються *прикметникові*, напр.: *Ці пани були якісь пасивні й байдужі до тих тогочасних справ* (І. Нечуй-Левицький), пор.: *Байдужий до справ* → *байдужість до справ*. Ще зразки таких перетворень:

Старанний у навчанні → старанність у навчанні.

Відданий справі → відданість справі.

Схильний до творчості → схильність до творчості.

Вірний ідеалам → вірність ідеалам.

Завдання 1. Простежте, за посередництвом яких синтаксичних одиниць відбувається перетворення субстантивних власне-словосполучень у похідні субстантивні словосполучення. Прокоментуйте ці дериваційні процеси: *артистична дівчина* → *Дівчина є артистична* → *артистичність дівчини*; *добра людина* → *Людина добра* → *доброта людини*; *голубі очі* → *Очі є голубі* → *голубизна очей*; *збуджені діти* → *Діти збуджені* → *збудженість дітей*; *зволожене повітря* → *Повітря зволожене* → *зволоженість повітря*.

Завдання 2. Проаналізуйте структурно-семантичні зміни, які відбулися за трансформації дієслівних словосполучень у синонімічні іменникові: *азотувати ґрунт* → *азотування ґрунту*; *силікатувати бетон* → *силікатування бетону*; *імпортувати товари* → *імпортування (імпорт) товарів*; *букетувати буряки* → *букетування буряків*; *навчати дітей* → *навчання дітей*; *мити вікна* → *миття вікон*; *посадити картоплю* → *посадка картоплі*; *будувати місто* → *будівництво міста*; *госпіталізувати хворих* → *госпіталізація хворих*; *газифікувати село* → *газифікація села*; *шуміти внизу* → *шум внизу*. Трансформуйте дієслівні словосполучення у похідні субстантивні: *писати лист*, *декламувати вірш*, *віршити людям*, *захоплюватися живописом*, *мріяти про мир*, *жити для людей*, *зустрітися на мосту*, *читати вголос*, *побачити вдруге*, *бігти галопом*, *прибути вночі*. Змодельуйте з ними речення, у яких інфінітив виступатиме або підметом, або другорядним членом.

Завдання 3. Встановіть специфіку дериваційних відношень між поданими словосполученнями: *корисний людям* → *корисність людям*; *вдячний батькам* → *вдячність батькам*; *байдужий до людей* → *байдужість до людей*; *чуйний до дітей* → *чуйність до дітей*; *шкідливий для здоров'я* → *шкідливість для здоров'я*; *здатний на подвиг* → *здатність на подвиг*; *подібний за структурою* → *подібність за структурою*; *певний у висновках* → *певність у висновках*. Перетворіть, де це можливо, прикметникові словосполучення у похідні субстантивні: *вірний народу*, *повний сили*, *вдячний батькам*, *вимогливий до себе*, *далекий від істини*, *придатний для роботи*; *ворожий нараду*, *дорогий матері*, *корисний дітям*, *близький людям*, *шкідливий немовлятам*, *байдужий родичам*, *радий за товариша*, *здатний на подвиг*, *винен перед батьками*, *сусідній з підприємством*, *згідний з керівником*, *паралельний зі шляхом*, *знайомий з висновком*, *подібні статурою*, *певний у дружбі*, *байдужий до людей*, *беручий до діла*, *готовий до боротьби*, *причетний до справи*, *уважний до батьків*, *чуйний до дітей*; *властивий для міста*, *важкий для дітей*, *потрібний для людей*, *цікавий для малюків*, *шкідливий для організму*. У яких синтаксичних позиціях речення здатні виступати стрижневі компоненти прикметникових та іменникових словосполучень?

Завдання 4. Напишіть твір-опис зовнішності та внутрішніх якостей людини, використовуючи у структурі своїх висловлень дієслівні й іменні словосполучення. Провільно проведіть їхню синонімічну заміну.

Тема 7. Згортання речень у словосполучення

Субстантивні невластне словосполучення є наслідком згортання простих *двоскладних речень*. За таких дериваційних перетворень редукується присудок. Базові речення й похідні словосполучення можуть передавати різні семантичні відношення: знаряддя, засобу, матеріалу, місця і напрямку, призначення, часу тощо, пор.:

Посуд зроблений з мельхіору → посуд з мельхіору.

Матеріали призначені для доповіді → матеріали для доповіді.

Хмари йдуть з півдня → хмари з півдня → південні хмари.

Курінь стоїть в очереті → курінь в очереті.

Книжка призначена для читання → книжка для читання.

Гість прибув з Варшави → гість з Варшави.

Будинок розташований біля моря → будинок біля моря.

Верби ростуть при дорозі → верби при дорозі → придорожні верби.

Сукня пошита з шовку → сукня з шовку → шовкова сукня.

Обручка зроблена із золота → обручка із золота → золота обручка.

Сік вичавлений з ананаса → сік з ананаса → ананасовий сік.

Потяг прямує через Львів → потяг через Львів.

Машина мчить в аеропорт → машина в аеропорт.

Річка розлилась серед міста → річка серед міста.

Крем зроблений з вершків → крем з вершків → вершковий крем.

Пироги приготовані з вишнями → пироги з вишнями.

Родич приїхав з Києва → родич з Києва → київський родич.

Кафе розташоване біля парку → кафе біля парку.

Книгу імпортували з Польщі → книга із Польщі.

Книга призначена для читання дітям → книга для дітей → дитяча книга.

Олія призначена для смаження картоплі → олія для смаження картоплі → олія для картоплі.

Сад призначений для вирощування фруктів → сад для вирощування фруктів → сад для фруктів → фруктовий сад.

Свято відбудеться через тиждень → свято через тиждень.

Будинок збудували за містом → будинок за містом.

Період тривав перед екзаменами → період перед екзаменами → передекзаменаційний період.

Дерева ростуть у лісі → дерева в лісі → лісові дерева.

Стіл зроблений з дерева → стіл з дерева → дерев'яний стіл.

Як бачимо, дериваційний процес нерідко завершується власне субстантивним узгодженим словосполученням.

Поширеним явищем синтаксичної деривації є перетворення базових *двоскладних речень у субстантивні* власне словосполучення. В ролі опорного компонента таких словосполучень виступає віддієслівний іменник, дериваційно співвідносний із присудком двоскладного речення, у функції залежного – родовий відмінок іменника, базований на називному у функції підмета, пор.:

Орхідея цвіте → цвітіння орхідеї.

Птахи прилетіли → приліт птахів.

Спортсмен біжить → біг спортсмена.

Діти сміються → сміх дітей → дитячий сміх.

Соловей співає → спів солов'я → солов'їний спів.

Як бачимо, керовані іменникові словосполучення нерідко трансформуються в синонімічні їм узгоджені, завершуючи дериваційний процес.

Завдання 1. Встановіть базові речення, у дериваційних відношеннях з якими перебувають подані субстантивні невластиво-словосполучення: *зошит учня, кора дуба, вітер з півдня, гість з Києва, будинок біля моря, санаторій коло річки, турист з Англії, вітер зі сходу, крем для взуття, фільми для дітей, сарай для телят, лекція для студентів, матеріали для доповіді, поле для пшениці, пальта для чоловіків, сукні для жінок, іграшки для дітей, ліки від (проти) кашлю; таблетки від (проти) температури, ніж із сталі, каша з гречки, будинок із цегли, посуд з кераміки, пам'ятник з бронзи, ланцюжок із срібла, рулет з м'яса, хліб з пшениці, плаття з ситцю, сорочка з сатину, костюм з вовни, електропоїзд на Ніжин, автобус на Миргород, тунель крізь гору, дорога на північ, шлях на Київ, вікна в*

сад, парк перед школою, гніздо під дахом, село над Дністром, кампанія перед виборами, тиша перед ранком, трава під осінь, погода під (над) ранок, зустріч через рік, дерева при дорозі, будинок на горі, стежка в полі. Визначте семантико-синтаксичні відношення між залежним та головним компонентом словосполучень.

Завдання 2. Проаналізуйте трансформацію двоскладних речень у субстантивні словосполучення, а також специфіку функціонування останніх у реченнєвій структурі: *Гість приїхав* → *приїзд гостя* → *Приїзд гостя здивував батька*; *Син повернувся* → *повернення сина* → *Повернення сина схвилювало матір*; *Дитина плаче* → *плач дитини* → *Плач дитини бентежив матір*; *Робітник працює* → *праця робітника* → *Праця робітника високо оцінена*. У якій комунікативній позиції (теми чи реми) перебувають похідні субстантивні словосполучення за актуального членування висловлень? Зробіть аналогічні перетворення: *Спортсмен біжить*. *Соловей співає*. *Комар пищить*. *Учні розмовляють*. *Юнак був хоробрим*. *Мати була доброю*. *Дитина спить*. *Учений написав підручник*. *Селяни зібрали урожай*. *Молоток стукає*. Вкажіть семантико-синтаксичну функцію залежного родового відмінка у субстантивних словосполученнях.

Завдання 3. З'ясуйте, за яким принципом відбувається згортання речень у дієслівне невластне-словосполучення: *друкувати в кабінеті* ← *Дівчина друкує* + *Дівчина перебуває в кабінеті*; *написати в Київ* ← *Депутат написав (лист) міністру* + *Міністр перебуває в Києві*; *друкувати вночі* ← *Жінка друкує* + *Ніч*; *писати ввечері* ← *Школяр пише* + *Вечір*; *вдарити спересердя* ← *Чоловік вдарив* + *Чоловік був сердитий*; *зробити з ненависті* ← *Колега зробив* + *Колега ненавидить*; *читати ради цікавості* ← *Підліток читає* + *Підліток цікавиться*; *виїхати на світанку* ← *Батько виїхав (з дому)* + *Світає*; *їхати взимку* ← *Бабуся Іде (до міста)* + *Зима*; *вискочити з переляку* ← *Злодій вискочив (з будинку)* + *Злодій перелякався*; *везти для показу* ← *Художник везе картини* + *Картини будуть показані*; *вивезти в разі небезпеки* ← *Людей вивезли з села* + *В селі бути небезпечно*; *іти всупереч забороні* ← *Діти йшли до шляху, хоч батьки заборонили*. Встановіть семантико-синтаксичні відношення залежного компонента до головного у похідних дієслівних словосполученнях.

Завдання 4. Напишіть твір-опис природи, використовуючи у структурі своїх висловлень дієслівні й іменні словосполучення. Правильно проведіть їхню синонімічну заміну.

Тема 8. Речення як базова одиниця для синтаксеми

Речення може бути базою для творення не лише інших реченневих моделей та словосполучень, а й мінімальних синтаксичних одиниць – субстанційних і предикатних синтаксем. Похідні субстанційні синтаксеми – суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна (засіб, знаряддя дії), локативна – з різними афіксами можуть бути дериватами складнопідрядних означальних речень. Кореневу частину похідних *суб'єктних* синтаксем, до яких приєднуються суфікси *-ач, -ник, -льник, -ець, -щик/ -чик, -тель, -ар, -ій, -ар, -іст/-ист, -ік/-ик* і под. на позначення суб'єкта дії, здатні формувати предикатні синтаксеми підрядних означальних частин або їхні іменникові компоненти із значенням об'єкта, знаряддя дії, місця, результативної ознаки, напр.: *Людина, яка різьбить* → *різьбяр*; *Людина, яка вивчає (викладає) мови* → *мовник*; *Людина, яка грає на бандурі* → *бандурист*.

У формуванні *інструментальної* синтаксеми беруть участь два самодостатні семантичні компоненти – предикат дії і аргумент-знаряддя, причому акцент припадає на предикатну ознаку, яка й виконує роль кореневої частини синтаксеми: виразниками семантичної функції знаряддя стають суфікси *-ач, -ник, -льник, -чик, -ак, -ок, -л-, -ор, -ер, -атор*, напр.: *Людина робить отвір інструментом, що свердлить* → *Людина робить отвір свердлом*.

У ролі кореневої частини *локативних* синтаксем виступає компонент з акцентованою предикатною ознакою, семантему локатива втілюють суфікси *-н, -ищ-, -ник₂ -няк*, напр.: *Люди сидять там (місце), де читають* → *у читальні*.

Кореневу морфему похідної *об'єктної* синтаксеми формує компонент з предикатною ознакою, а суфікс *-ець* корелює із семантемою особи, пор.: *Люди привітали того (кандидата), якого висунули робітники* → *Люди привітали висуванця робітників*; *Учителі зустріли того (хлопця), якого виховала школа* → *Учителі зустріли вихованця школи*.

Суфікси похідних субстанційних синтаксем, додані до іменникової твірної основи, можуть виражати семантику зменшеності, збільшеності, великої, але невизначеної кількості, сукупності тощо, пор.: *хмарка* ← *маленька хмара*; *вушко* ← *маленьке вухо*; *ножище* ← *здоровенна нога*; *козацтво* ← *багато козаків*; *мишва* ← *багато мишей*; *вишняк* ← *багато вишень*; *символіка* ← *сукупність (певних) символів*.

Варто взяти до уваги, що складні субстанційні синтаксеми (композиції) утворені не від словосполучень, а від речень. Так, наприклад, складний іменник *коновод* сформувався з елементарного речення *Людина розводить коней*, яке розчленовано виражає позицію суб'єкта в складному реченні *Людина, яка розводить коней, любить тварин*.

Завдання 1. На базі поданих складнопідрядних конструкцій утворіть прості речення із суб'єктною синтаксемою. У похідних синтаксемах виділіть корені та суфікси. З якими компонентами семантичної структури речення вони корелюють?

Людина, яка сіє, дорожить землю.

Людина, яка вчить, любить дітей.

Людина, яка жне, працює під пекучим сонцем.

Людина, яка рецензує, добре обізнана в своїй галузі знань.

Людина, яка акомпанує, працює разом з співаком.

Людина, яка модернізує, прагне нового.

Людина, яка різьбить, працює з деревом.

Людина, яка вивчає (викладає) мови, повинна бути ерудованою.

Людина, яка досліджує (творчість) Пушкіна О. С., працює над його творами.

Людина, яка досліджує історію, допитлива.

Людина, яка виготовляє панчохи, добре розрізняє пряжу.

Людина, яка виготовляє протези, працює з гіпсом і металами.

Людина, яка виготовляє ложки, заготовляє деревину груші.

Людина, яка грає на бандурі, виконує народні пісні.

Людина, яка вибиває в барабан, карбує крок.

Людина, яка грає на сопілці, великий віртуоз.

Людина, яка працює в шахті, витривала.

Людина, яка працює в кіоску, уважна до покуців.

Людина, яка працює в штабі, відповідальна.

Людина, яка живе або народилася в Луцьку, радо зустрічає гостей.

Людина, яка живе або народилася в Одесі, любить море.

Людина, яка є членом (клубу) "Динамо", любить спорт.

Людина, яка належить до народу України, поважає інші народи.

Людина, яка є послідовником матеріалістичної філософії (матеріалізму), визнає первинним матерію.

Завдання 2. На базі поданих складнопідрядних конструкцій утворіть прості речення з інструментальною, локативною або об'єктною синтаксею. У похідних синтаксемах виділіть корені та суфікси. З якими компонентами семантичної структури речення вони корелюють?

Людина виконує операцію пристроєм, що розпилює.

Людина вирівнює дошку інструментом, яким стругають.

Людина робить отвір інструментом, що свердлить.

Людина закріпила стіну пристроєм, що фіксує.

Люди висипали брук там (місце), де звалюють.

Люди працюють там (місце), де росло (скошили) жито.

Горобці сиділи там (місце), де живе шпак.

Лісоруби зібралися там (місце), де ростуть берези.

Доярки зібралися там (місце), де утримують корів.

Школярі прибирали там (місце), де ростуть квіти.

Люди сидять там (місце), де читають.

Учителі зустріли того (хлопця), якого виховала школа.

Люди привітали того (кандидата), якого висунули робітники.

Завдання 3. Від яких словосполучень або реченневих одиниць утворені такі субстанційні синтаксеми: *столлик, ротище, селянство, зернина, жучок, букетик, острівець, бідончик, Андрійко, хмарка, хатка, буквочка, деревце, вушко, волоссячко, ножнице, парубчисько, дідуган, собацюга, звірюка, носюра, студентство, жіноцтво, учительство, козацтво, солдатня, собачня, парубота, дівва, мишва, картоплиння, бурячиння, вороння, символіка, клавіатура, інструментарій, капуста, горошина, морквина, очеретинка; дроворуб, солекоп, сажотрус, верстатобудівник, вантажоодержувач, овочівник, водовоз, землекоп, льодоруб, склороб, вівцевод, коновод, собаковод; кукурудзовод, рисовод, чаєвод, винороб, маслороб, сиророб, склороб, сукнороб.* Визначте у похідних синтаксемах кореневі та афіксальні морфеми. З якими компонентами семантичної структури речення вони корелюють?

Завдання 4. Із тлумачного словника випишіть двадцять суфіксальних іменників – назв осіб, знарядь праці, локацій, демінутивів, пейоративів, збірних понять. Доберіть до них синтаксичні синоніми – речення або словосполучення.

Тема 9. Специфіка базової структури предикатних синтаксем

Коренева частина похідних предикатних синтаксем дії формується на базі іменникового компонента з семантикою знаряддя. До неї приєднуються суфікси *-ува-*, рідше *-и-*, *-а-*, *-ірува-*, напр.: *дискувати* ← *обробляти дисками*.

Іменники, що називають осіб за професіями, видом діяльності, родом занять, станом у суспільстві є основою для творення похідних предикатних синтаксем стану за допомогою суфіксів *-ува-*, *-и-*, *-а-*, *-нича-*, *-ствува-* пор.: *бути чабаном* → *чабанувати*. Іншу групу предикатів стану утворюють суфікси *-и-*, *-ува-*, *-ича-*, *-і-*, *-ну-*, *-а-*, напр.: *бути гордим* → *гордувати*, *ставати гірким* → *гіркнути*.

Деривація предикатних синтаксем локативності, темпоральності та квантитативності відбувається за участю різноманітних префіксів, напр.: *нести зсередини чого-небудь* → *винести*; *летіти (піднятися) з поверхні чого-небудь (вгору)* → *злетіти*; *бігти до чого-небудь, зупинитись біля нього* → *підбігти*; *почати летіти в певному напрямку* → *полетіти*; *перестати сердитися* → *пересердитися*; *жити недовго* → *пожити*; *чекати певний час де-небудь* → *перечекати*; *влити ще трохи чого-небудь* → *підлити*; *купити чого-небудь у великій кількості* → *накупити*; *ламати, знищуючи один за одним всіх або все* → *переламати*.

Завдання 1. На базі поданих словосполучень утворіть предикатні синтаксеми дії. У похідних синтаксемах виділіть корені та суфікси. З якими семантичними компонентами вихідних словосполучень вони корелюють?

Обробляти дисками; бити батоном; робити (отвори, дірки) свердлом; обробляти (покривати, просочувати) смолою; обробляти бороною; покривати пудрою; удобрювати вапном; прикрашати

квітами; робити скирту; впроваджувати комп'ютери; робити смуги; впроваджувати (застосовувати) машини; впроваджувати (застосовувати) роботи; визначати дату; закладати міни.

Завдання 2. На базі поданих словосполучень утворіть предикатні синтаксеми стану або локативності. У похідних синтаксемах виділіть кореневі та афіксальні морфеми.

Бути лікарем, бути вівчарем, бути парубком, бути вдовою, бути куховаром, бути чабаном; бути хитрим, бути лукавим, бути гордим, ставати гірким, ставати чорним, ставати блідим, ставати старішим; бігти зсередини чого-небудь, нести зсередини чого-небудь, летіти (піднятися) з поверхні чого-небудь (вгору), бігти від чого-небудь (віддалившись від нього на якусь відстань), повзти від чого-небудь (віддалившись від нього на якусь відстань), їхати всередину чого-небудь (у внутрішні межі відповідного простору), повзти всередину чого-небудь, бігти (і прийти) до потрібного місця, іти через якийсь простір (перетнувши його рухом), ступити через що-небудь (перетнувши його рухом), бігти навколо чого-небудь (замкнувши коло), іти по поверхні вертикального просторового орієнтира знизу вгору; котитися по поверхні вертикального просторового орієнтира згори вниз; клеїти щось до поверхні чого-небудь; будувати, приєднавши щось зверху до чого-небудь; йти навкруг, чого-небудь (замкнувши коло).

Завдання 3. На базі поданих словосполучень утворіть предикатні синтаксеми темпоральності або квантитативності. У похідних синтаксемах виділіть кореневі та афіксальні морфеми.

Почати говорити, почати зеленіти, почати товаришувати, почати бігти в якому-небудь напрямку, почати летіти в певному напрямку, кінчити в'язати, виготовивши що-небудь, закінчити писати, підготувавши що-небудь, перестати шуміти, перестати боятися, перестати сердитися, літати недовго, жити недовго, сидіти довго, досягнувши потрібного результату, бігати довго, досягнувши потрібного результату, жити певний час де-небудь, сидіти певний час де-небудь, вчителювати певний час де-небудь, чекати певний час де-небудь, сидіти певний час де-небудь; фарбувати трохи, в'янути трохи, жовкнути трохи, лікувати трохи, гріти трохи; взяти менше від норми; виробити менше, ніж належить за нормою; білити ретельно (поверхню чого-небудь); малювати дуже

ретельно, в'язати що-небудь заново, по-іншому, поліпшивши його; писати що-небудь заново, удосконаливши його; будувати що-небудь (зруйноване) повторно, відновивши його; купите ще певну кількість чого-небудь або купити ще стільки чого-небудь, скільки потрібно до норми; влити ще трохи чого-небудь; всипати невелику кількість чого-небудь; купити чого-небудь у великій кількості; садити що-небудь у великій кількості; стріляти, знищивши всіх повністю; ламати, знищивши всіх або все повністю.

Завдання 4. Із тлумачного словника випишіть двадцять суфіксальних або префіксальних дієслів фізичної та локативної дії, кваліфікаційного стану, процесу. Доберіть до них синтаксичні синоніми – речення або словосполучення.

Тема 10. Вторинні предикатні синтаксеми як конденсати згорнених речень

Під час виконання вправ цієї теми слід усвідомити, що вторинні предикатні синтаксеми часу, причини, умови, допустовості, відповідності, порівняння тощо є наслідком згортання відповідних підрядних частин складнопідрядних речень. Синтаксеми виключення, протиставлення, включення, соціативно-просторові є дериватами частин складносурядних речень. Варто також взяти до уваги зразки трансформаційних перетворень складносурядних і складнопідрядних конструкцій, наведених до 3 і 4 тем.

Завдання 1. Виділіть у поданих реченнях вторинні предикатні синтаксеми, вкажіть їхні семантичні та морфологічні варіанти. З підрядними частинами якої семантики вони перебувають у дериваційних відношеннях? Продемонструйте це за допомогою відповідних трансформацій.

Дідусь зупинився від втоми; Поїздки до моря було відкладено через хворобу сина; Учений не прибув на симпозіум через зайнятість; Жінку поважали за чуйність; Під час змагань юніорів захворів тренер; Під час зустрічі бойові побратими розхвилювалися; За керівництва (заводом) Архипенка різко зросла продуктивність праці; Після закінчення наради директор повернувся на завод; Учений

виступив з доповіддю по завершенні роботи; В разі спізнення автобуса я не потраплю на відкриття виставки; На випадок приїзду делегації відчинить музей; На площу вийшли люди для проведення мітингу; Жінка прибула до міста ради зустрічі з чоловіком; Спортсмен наполегливо долає труднощі в ім'я перемоги на змаганнях; Діти прийшли до школи по книжки; Міськвиконком виділив ділянки землі під забудову котеджами; Жителі району зібралися в залі не зустріч з кандидатами в депутати; Всупереч пророкуванням друзів про невдачу абітурієнт успішно склав іспити; Наперекір бажанню батьків їхати до моря син подався в гори; Попри його прагнення волі життя ставало більш невільним; Вітер виє звіром; Хлопці пронеслися по вулиці бурею; Літак шмигнув стрілою.

Завдання 2. Доберіть конструкції, на базі яких утворені подані прості речення.

На збори прийшли всі, за винятком пенсіонерів; Жінки запросила всіх, крім Миколи; Всі поспішали на відміну від Івана; На відміну від Ніни Ольга любить балет; На противагу синові батько захоплюється живописом; Всі працювали в полі, зокрема бригадири; На конкурс запросили учнів, зокрема старшокласників; Мати з дочкою вишивали рушники; Чоловік прийшов з подарунком; Пасажир стоїть з валізою; Дівчинка пише твір у класі; Жінка переглядає журнал у тролейбусі.

Завдання 3. Випишіть із художніх та публіцистичних текстів складнопідрядні речення різних семантичних типів. Трансформуйте їх у синонімічні прості ускладнені конструкції з вторинними предикатними синтаксемами. Визначте семантичні, морфологічні та позиційні (формально-синтаксичні, комунікативні) варіанти останніх.

Завдання 4. Напишіть есе на вільну тему, використовуючи багатство синтаксичної синонімії української мови на рівні різнотипних простих та складних речень, словосполучень і синтаксем.

ПОЛІТИКА ОЦІНЮВАННЯ

Розподіл балів

Дисципліна складається з двох змістових модулів та її вивчення не передбачає виконання ІНДЗ. Підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою складається із сумарної кількості балів за:

- 1) поточне оцінювання з відповідних тем (максимум 40 балів);
- 2) модульні контрольні роботи / залік (максимум 60 балів).

Таблиця 4

Поточний контроль (макс = 40 б.)						Модульний контроль (макс = 60 б.)				Всього		
Модуль 1						Модуль 2						
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2			МКР 1	МКР 2					
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 7	Т 8	Т 9	Т 10	30	30	100
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4			

Критерії оцінювання

Поточний контроль (40 балів) передбачає такі форми: усну відповідь на практичному занятті у процесі індивідуального, фронтального чи комбінованого опитування, бесіди, дискусії; виконання завдань для самостійної роботи, зокрема письмових вправ з кожної теми.

На практичному занятті і в процесі самостійної роботи студент повинен: глибоко аналізувати теоретичні питання; вичерпно відповідати на додаткові питання; аргументувати теоретичні положення необхідними прикладами; знати основні та вибірково додаткові джерела з теми; критично аналізувати викладений в опрацьованих джерелах матеріал; коментувати виконані практичні завдання; самостійно опрацьовувати окремі питання; робити тезисні конспекти; застосовувати теоретичні знання на практиці; відстежувати потрібний матеріал у різностильових текстах; будувати власні висловлення різної тематики з використанням синтаксичної синонімії мовних конструкцій.

За одне практичне заняття та виконання завдань для самостійної роботи, залежно від обсягу й складності завдань, студент може отримати максимум 4 бали, що містять усі види робіт, у т.ч. виконання вправ.

Письмові модульні контрольні роботи (по 30 балів кожна) передбачають виявлення рівня компетентностей студентів із дериваційного синтаксису, зокрема визначення та особливості виділення базових і похідних синтаксичних одиниць, їхніх найважливіших формальних і семантичних ознак, головних принципів їхньої деривації. Студент повинен уміти правильно утворювати синтаксичні одиниці, а також використовувати синонімічне багатство синтаксичних конструкцій у різних стилях з урахуванням національної специфіки української мови.

До кожної модульної контрольної роботи входить два теоретичні питання і одне практичне завдання, висвітлення та виконання яких ґрунтується на засвоєнні повного обсягу матеріалу, передбаченого програмою.

30–28 балів студент отримує, якщо він ґрунтовно й повно викладає вивчений матеріал: дає вичерпні, теоретично і практично правильні відповіді не менш ніж на 90% запитань, зокрема визначення мовних понять, виявляє їх розуміння, обґрунтовує свої думки, наводить необхідні приклади, вказує на наявність різних тлумачень аналізованого мовного явища, самостійно оцінює досягнення сучасних дослідників, виявляючи щодо цього особисту позицію; висловлює аргументовані узагальнення й висновки; правильно виконує практичні завдання; демонструє знання лекцій, рекомендованих підручників, посібників; акуратно оформляє роботу;

27–21 балів студент отримує, продемонструвавши добрі знання теоретичного матеріалу, реферативно виклавши основну проблематику питання; відповідь містить окремі власні приклади на підтвердження певних думок, вона достатньо повна, логічна, обґрунтована, але з деякими неточностями; трапляються поодинокі недоліки в послідовності викладу матеріалу й мовленнєвому оформленні, у виконанні практичних завдань;

20–13 балів студент отримує за умови, якщо він дає правильну відповідь не менше ніж на 60% питань або на всі запитання дає недостатньо обґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає грубі помилки; виявляє знання й розуміння основних положень питання, але викладає матеріал не досить повно й допускає неточності у визначенні понять або формулюванні правил, не вміє глибоко й переконливо

обґрунтувати свої думки, відчуває труднощі під час добору прикладів, не здатний самостійно узагальнювати й робити висновки, допускає помилки в мовленнєвому потоці, у практичних завданнях;

12–1 бал студент отримує, якщо він виявляє незнання більшої частини матеріалу: дає правильну відповідь не менше ніж на 35% питань, відтворює їх частково або на всі запитання дає необґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає грубі помилки; не може навести приклади, допускає помилки у формулюванні визначень і правил, що спотворюють їх зміст; фрагментарно відтворює подані в підручнику приклади, частково виконує практичні завдання;

0 балів – студент не висвітлив питань і не виконав практичного завдання.

Політика викладача щодо студента

Основними формами вивчення дисципліни є лекції, практичні заняття, самостійна робота, консультації.

Обов'язковим є відвідування і конспектування лекцій. Пропущені заняття можуть бути відпрацьовані у формі індивідуального завдання (реферату, презентації, творчої або науково-дослідницької роботи).

Обов'язковим є відвідування практичних занять та усні відповіді у процесі індивідуального, фронтального чи комбінованого опитування, бесіди, дискусії, а також виконання завдань для самостійної роботи, зокрема письмових вправ з кожної теми. Пропущені заняття можуть бути відпрацьовані під час консультацій у тих самих формах контролю, що передбачені на практичному занятті, або (за неможливості) через *e-mail*, *Viber*, *Skype*, *Zoom*. На консультаціях викладач також допомагає студентам в опрацюванні складних питань курсу.

Усі завдання мають бути виконані вчасно, у встановлені терміни, відповідно до затвердженого розкладу занять.

Студентам також можуть бути зараховані результати навчання, здобуті в процесі неформальної та інформальної освіти. Докладнішу інформацію можна отримати за покликанням: [«ПОЛОЖЕННЯ про визнання результатів навчання, отриманих у формальній, неформальній та/або інформальній освіті»](#).

Політика щодо академічної доброчесності

Будь-які форми порушення академічної доброчесності не допускаються. У випадку таких порушень викладач діє згідно з нормативними документами:

- [Положення про систему запобігання та виявлення академічного плагіату](#);
- [Кодекс академічної доброчесності](#).

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- покликання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Підсумковий контроль успішності студента (залік) має форму усного опитування за змістом усього курсу. Студент може не скласти залік, якщо він за всі види поточного й підсумкового контролю в сумі набирає не менше ніж 60 балів. У випадку незадовільної підсумкової оцінки або за бажанням підвищити рейтинг студент може дібрати бали, виконавши певний вид робіт (наприклад, перескласти якусь тему, підготувати презентацію, виконати індивідуальне науково-дослідницьке або творче завдання тощо). На залік винесено два теоретичні питання та одне практичне завдання.

Перелік питань до заліку:

1. Поняття синтаксичної деривації.
2. Дериваційний синтаксис як перспективний напрям функційної граматики.
3. Основні праці в галузі дериваційного синтаксису.
4. Два аспекти синтаксичної деривації.
5. Проблеми похідності в синтаксисі.
6. Відношення похідності між різними типами складних речень.
7. Складносурядні речення як деривати складнопідрядних речень.
8. Дериваційні зв'язки складнопідрядних і безсполучникових складних речень.
9. Відношення похідності між складносурядними і безсполучниковими конструкціями.
10. Дериваційний потенціал складносурядних речень.
11. Трансформація складносурядних речень у прості речення з детермінантним другорядним членом.
12. Згортання складносурядного речення у просте речення з однорідними членами.
13. Згортання складносурядного речення у просте речення з уточнювальними членами.
14. Згортання складносурядного речення у просте речення з узагальнювальним словом.
15. Згортання складносурядного речення у просте речення з подвійним присудком.
16. Згортання складносурядного речення у просте речення з синкретичним другорядним членом.
17. Складнопідрядне речення – базова структура для творення простих ускладнених речень.

18. Трансформація складнопідрядних речень у прості речення з детермінантним другорядним членом.
19. Трансформація складнопідрядних речень у прості речення з прислівними другорядними членами.
20. Перетворення складнопідрядних речень з підрядною з'ясувальною частиною у конструкції з прямою мовою.
21. Речення зі вставними словами і словосполученнями – трансформи модальності.
22. Згортання складних речень у прості речення, ускладнені вокативною синтаксею.
23. Дериваційні відношення в системі простих речень.
24. Сучасна функційна інтерпретація двоскладності / односкладності речень
25. Дериваційні відношення між двоскладними реченнями.
26. Перетворення двоскладних речень у односкладні.
27. Дериваційні зв'язки односкладних речень.
28. Дериваційні параметри словосполучень.
29. Дериваційний потенціал словосполучень.
30. Перетворення субстантивних власне-словосполучень у похідні субстантивні словосполучення.
31. Перетворення дієслівних словосполучень у похідні субстантивні словосполучення.
32. Перетворення прикметникових словосполучень у похідні субстантивні словосполучення.
33. Згортання речень у словосполучення.
34. Проблема дериваційного зв'язку основних синтаксичних одиниць-конструкцій.
35. Згортання речень у субстантивне невласне-словосполучення.
36. Згортання речень у субстантивне словосполучення.
37. Згортання речень у дієслівне невласне-словосполучення.
38. Речення як базова одиниця для синтаксеми.
39. Субстанційні суб'єктні синтаксеми.
40. Субстанційні інструментальні синтаксеми.
41. Субстанційні локативні синтаксеми.
42. Субстанційні об'єктні синтаксеми.
43. Субстанційні квантитативні синтаксеми.
44. Складні субстанційні синтаксеми.
45. Специфіка базової структури предикатних синтаксем.
46. Предикатні синтаксеми дії.

47. Предикатні синтаксеми стану.
48. Предикатні синтаксеми локативності.
49. Предикатні синтаксеми темпоральності.
50. Квантитативні предикатні синтаксеми.
51. Вторинні предикатні синтаксеми як конденсати згорнених речень.
52. Причинові синтаксеми.
53. Темпоральні синтаксеми.
54. Умовні синтаксеми.
55. Цільові синтаксеми.
56. Допустові синтаксеми.
57. Порівняльні синтаксеми.
58. Синтаксеми виключення, включення і потиставлення.
59. Соціативно-просторові синтаксеми.
60. Поняття дериваційної парадигми в синтаксисі.
61. Особливості вивчення синтаксичної синонімії на рівні словосполучення і простого речення в шкільному курсі української мови.
62. Особливості вивчення синтаксичної синонімії на рівні складного речення й конструкцій із чужим мовленням в шкільному курсі української мови.

Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Відмінно
82 – 89	Дуже добре
75 - 81	Добре
67 -74	Задовільно
60 - 66	Достатньо
1 – 59	Незадовільно

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Основна

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ: Наук. думка, 1992. 222 с.
3. Городенська К. Г. Дери́вация синтаксичних одиниць: монографія. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
4. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видав. центр «Академія», 2010. 384 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
6. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко [та ін.]. Київ: Знання, 2010. 374 с.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видав. центр «Академія», 2004. 408 с.

Додаткова

1. Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во «Свідлер», 2014. 349 с.
2. Городенська К. Г. Проблема зв'язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови // III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство: зб. наук. праць. X., 1996. С. 182–185.
3. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. 3-є вид., виправл. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2008. 294 с.
5. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: Вибрані праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
6. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмастилістичний аспекти: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2009. 400 с.

7. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 266 с.
8. Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці. Вінниця: ВДПУ, 2009. 260 с.
9. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
10. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2011. 672 с.
11. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
12. Межов О. Г. Двокомпонентні дериваційні парадигми простих речень у сучасній українській мові // Діалог мов – діалог культур. Україна і світ: щорічний науковий збірник. VII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція з україністики. München, 27. Oktober – 30. Oktober 2016. München: readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. С. 67–74.
13. Межов О. Г. Прийменники як показники синтаксичної конденсації в дериваційних процесах // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 2 (6). С. 115–126.
14. Межов О. Г. Синонімічні конструкції з транзитивною семантикою в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies: зб. наук. праць; гол. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. Вип. 33. С. 74–79.
15. Межов О. Г. Суб'єктна парадигма речень з метафоричними предикатами в сучасній українській мові // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. Кропивницький: Видавець Лисенко В. Ф., 2017. Вип. 154. С. 677–683.
16. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
17. Мельник І. А. Транспозиційна граMATика українського дієслова: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2015. 476 с.
18. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. 2-ге вид., переробл. Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
19. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : монографія. 2-ге вид., доповнене. Київ: Вид-во НПУ імені

М. П. Драгоманова, 2018. 203 с.

20. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці. Київ: Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2011. 362 с.

21. Предикат у структурі речення: монографія / за ред. В. І. Кононенка. Київ; Івано-Франківськ; Варшава: ВЦ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника. 2010. 408 с.

22. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

23. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові: монографія; відп. ред. К. Г. Городенська. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

Електронні інформаційні ресурси

1. Блог «Центр культури української мови» Київського університету імені Бориса Грінченка. URL: <http://centrkum.blogspot.com/>

2. Офіційний сайт української мови. URL: https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/sintaksis_i_punktuacija/7

3. Сайт електронної бібліотеки «Україніка» НАН України. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/UA/elib.exe>.

4. Сайт Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL: <http://www.inmo.org.ua/library.html>.

5. Сайт Інституту української мови НАН України. URL: <http://www.nas.gov.ua>.

6. Тезаурус з комп'ютерної лексикографії. URL: <http://www.mova.info/Page3.aspx?l1=188&vocid=1>.

7. Тезаурус з лінгвістичної термінології. URL: http://www.mova.info/mov_thes.aspx?l1=68.

8. Українська мова. Енциклопедія. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyy_VM/Ukrainska_mova_Entsyklopedia/.

9. Українська мова. 5–9 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.

10. Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Авраменко, Т. В. Борисюк, О. М. Почтаренко. Київ: Грамота, 2016. 176 с. URL: <https://shkola.in.ua/1035-ukrainska-mova-8-klas-avramenko-2016.html>.

11. Українська мова: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Авраменко Київ: Грамота, 2017. 160 с. URL: https://portfel.info/load/9_klas/-ukrajinska_mova/avramenko_2017_rik/131-1-0-25598.

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни.....	3
Анотація курсу.....	4
Компетентності.....	5
Структура дисципліни.....	6
Питання для самостійної роботи.....	7
Практичні завдання для самопідготовки студентів і методичні рекомендації щодо їх виконання.....	14
Політика оцінювання	46
Підсумковий контроль.....	50
Рекомендована література та інтернет-ресурси.....	53

Навчально-методичне видання

Межов Олександр Григорович

**Основи дериваційного синтаксису
української мови**

програма і навчально-методичні

матеріали до курсу

для підготовки бакалаврів
спеціальностей 035 Філологія та 014 Середня освіта
освітньої програми
Українська мова та література. Світова література.

Друкується в авторській редакції

Формат 60×84 ¹/₁₆. Обсяг 3,02 ум. друк. арк, 2,08 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 6. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.